

**PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
PSZICHOLÓGIA DOKTORI ISKOLA
SZEMÉLYISÉG- ÉS EGÉSZSÉGPSZICHOLÓGIA
DOKTORI PROGRAM**

PH.D. ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

**„UTAZÁS EGY KOPONYA KÖRÜL”
KARINTHY FRIGYES PSZICHOBIOGRÁFIÁJA**

TIRINGER ARANKA

Témavezető: **PROF. DR. KISS ENIKŐ**

PÉCS, 2011

dr. Kézdi Balázs emlékének

***„Mikor íróról beszélünk, művekről kell szólnunk - nagy regényekről,
drámákról, költeményekről, amiknek a művész eszköze és edénye volt,
amikhez a művész személye egy érdekes illusztráció csak,
adalék és adat, példázat a tanulság mellé.”***

Karinthy Frigyes: Csáth Géza búcsúztatója

(Nyugat, 1919/14-15. szám.)

BEVEZETÉS

Karinthy Frigyes (1887-1938) húsz évvel élte túl az Osztrák-Magyar Monarchia szétesését. Neveltetése, gyökerei, szellemi öröksége ebből a korból származik, s túlmutat a Monarchia bukásán, amely még – az egész társadalom számára - évtizedekig éreztette hatását. Az értekezés első részében azokat a korra jellemző kulturális, történelmi – kisebb részben gazdasági és politikai - sajátosságokat és összefüggéseket mutattam be – a teljesség igénye nélkül – melyek úgy vélem, szükségesek ahhoz, hogy jobban megértsük azt a világot, melyben Karinthy Frigyes élt és alkotott. Kiemelten fontosnak tartottam a pszichoanalízis és a budapesti iskola hatását a 20. század első felében, ezért egy rövid áttekintés erejéig külön foglalkoztam ezzel a szellemi örökséggel. A pszichoanalízis tanainak részletes ismertetése, a filozófiával illetve más szellemtudományokkal való kapcsolatának bemutatása nem volt beilleszthető a disszertáció tartalmi-terjedelmi keretei közé, ezért inkább jellegzetességeinek, sajátos kapcsolatrendszerének, a kor gondolkodóira, művészeire tett hatásának kifejtésére tettem kísérletet.

A disszertáció I. fejezetének további részeiben elméleti-módszertani megfontolások találhatók. Az értekezés *három elméleti pillérre* támaszkodott, ezek közül az első a *pszichohistória*, ezen belül a *pszichobiográfia* története és irányzatai voltak. A pszichobiográfia műfaját tartottam leginkább megfelelőnek arra, hogy egy különleges személyiségű és tehetségű, 20. század első felében élt magyar író olyan életút-rekonstrukcióját készítem el, mely összefüggésében látja a biográfiai tényeket és az alkotásokat. Szándékomban állt egy olyan, pszichológiailag alapos, történelmi, társadalmi és kulturális kontextusba ágyazott személyiségrajzot készíteni, mely új perspektívába állította az író és alkotásait, új összefüggéseket tárt fel, és segítette a mélyebb, pszichodinamikus összefüggések megértését. Karinthy Frigyes művei – alkotójuk halála óta eltelt több mint hetven év alatt - sosem éltek át „reneszánszukat”, mint egyes (Karinthy-kortárs) század elején élt írók, költők alkotásai. Karinthyt nem kellett „újrafelfedezni”. Ennek oka az, hogy írásai a mai napig frissek és olvasottak maradtak: sem humoros művei, sem utópisztikus (vagy élet és halál nagy kérdéseit feszegető írásai) nem „mentek ki a divatból”, nem veszítettek aktualitásukból...

A disszertáció második pillére a *tárgykapcsolat-elmélet* volt, mely a kora anya-gyerek kapcsolaton túl elismeri a szűkebb-tágabb család, környezet személyiségformáló erejét. Karinthy Frigyes pszichobiográfiájának készítése során ezt a szempontot mindvégig szem előtt tartottam, ezért kaptak nagy hangsúlyt a családi kapcsolatok és a gyerekkor. Legalább ennyire fontosnak tartom azt a történelmi, társadalmi és kulturális miliőt, amely őt körülvette, és amelyre ő is nagy hatással volt.

A harmadik pillérnek a *pszichoanalitikus* elméletet választottam, tágabb értelemben azt a pszichoszociális és pszichokulturális közeget, amelyben Karinthy élt. Kortárs író-barátaival együtt nemcsak jól ismerte a pszichoanalízist, nemcsak alkalmazta műveiben (kifigurázta, élcelődései célpontjává tette), hanem „művelték” is: a pszichoanalízis az élet mindennapi tapasztalatát képezte. Előttük, körülöttük születtek azok az újító elméletek, melyeket például a budapesti iskola nevéhez köt az utókor. Karinthy személyesen is ismerte a pesti analitikusokat; az értekezés későbbi fejezeteiben külön foglalkozom Karinthy és Ferenczi kapcsolatával. Ugyanakkor a pszichoanalízist, mint módszert is alkalmaztam a dolgozatban: olyan szemléletmódnak tartom, mely az egész emberről átfogóan gondolkodik, de mindig hagy „elvarratlan szálakat”... Igyekeztem elkerülni a „pszichológiai redukcionizmust” és „pszichoanalitikus túlbuzgóságot” felvállalva azt, hogy nem lehet minden feltett kérdésre kielégítő választ kapni.

Munkám forrásai – az elméleti szakirodalmon túl – egyrészt elsődleges, önéletrajzi dokumentumok (felnőtt és gyerekkori naplók, interjúk, novellák, levelek, személyes hangvételi cikkek), másfelől Karinthy Frigyes és családtagjainak művei (Karinthy Ferenc és Márton), illetve irodalomtörténeti elemzések és kortárs visszaemlékezések. Indirekt forrásnak használtam a Karinthy Frigyesről készült számtalan fotót, melyek családtagokkal, kortársakkal, barátokkal készültek, s melyek – a pszichobiográfia műfaji sajátosságainak megfelelően - segítettek ráhangolódni, elképzelni és megérteni a kort és annak szereplőit. Néhányat ezek közül szükségesnek tartottam beválogatni az értekezésbe, ügyelve arra, hogy a mondandót kiegészítsék, és ne helyettesítsék.

Kiemelt fontosságúnak éreztem az életút elemzése során az *Utazás a koponyám körül* című regényt. Nem elsősorban a szubjektív tetszés okán, hanem mert a betegséggel való megküzdés, illetve annak regény formában történő rögzítése Karinthy számára is élete

meghatározó fontosságú „csúcsmélysége” volt. Nemcsak a regény keletkezésének körülményeivel, tartalmi sajátosságaival, hanem az átélt események szubjektív és kapcsolati vonatkozásaival is foglalkoztam.

A fent bemutatott elméleti-módszertani keretet, melyek a disszertációban részletes kifejtésre kerültek, a tézisfüzet tartalmi-terjedelmi korlátai miatt nem részleteztem. Ugyanezen okokból jelen írás nem reflektál az értekezés minden fejezetére, hanem egyfajta összefoglalást kíván nyújtani a disszertáció megközelítéseiről és eredményeiről.

Köszönetem szeretném kifejezni elsősorban témavezetőmnek dr. Kiss Enikőnek, dr. Tiringner Istvánnak, dr. Stark Andrásnak, dr. Erős Ferencnek és a Mentálhigiénés Intézetben, illetve Pécsi Hittudományi Főiskolán dolgozó kollégáimnak türelmükért, támogatásukért, szakmai tanácsaikért és ötleteikért.

TÉZISEK

A disszertáció kvalitatív kutatómunka eredménye, így nem empirikus eredményeket mutat be, hanem kísérletet tesz Karinthy frigyos személyiségének, tárgykapcsolatainak elemzésére a pszichobiográfia eszközeivel.

- a választott módszerek (tárgykapcsolat-elmélet, pszichoanalitikus megközelítés, pszichobiografikus elemzés) alkalmasak arra, hogy egy olyan életút rekonstrukcióját készítek el, mely pszichológiailag alapos, történelmi, társadalmi és kulturális kontextusba ágyazott személyiségrajz is egyben
- szándékomban állt új perspektívába helyezni az író és alkotásait, új összefüggéseket tárni fel, és mélyebb, pszichodinamikus összefüggéseket felmutatni
- feltételezésem szerint az anya elvesztése korai, traumatikus gyász lehetett Karinthy életében, mely összefüggést mutat későbbi személyisége alakulásában, íróvá válásában

- az írás, mint fontos szublimációs tevékenység segítette őt a folyamatosan jelen levő veszteségtől való szorongás és halálfélelem távoltartásában
- a gyász (és annak az életút során való többszöri ismétlődése) szoros összefüggést mutat a humor és kreativitás kiemelt szerepével az író életében
- a biográfiai tények, az elsődleges tárgyakapcsolatok és az alkotások együttes elemzése újszerű látásmódot eredményez

1. GYEREKKOR

1.1. A szülők személyisége és a család

Az eredetileg izraelita vallású, de erős asszimilációs törekvésű **Karinthy József (1846-1921)** és **Engel Karolina (1850-1895)** 1878. december 1-én, a pesti neológ izraelita egyház templomában házasodott össze. (Merényi-Metzger, 2003) A házaspárnak összesen kilenc gyermeke született, de ebből csak hatan maradtak életben. Frigyes az élő gyerekek közül ötödik volt a sorban. **Az anyáról** nagyon kevés adat maradt fent, melynek elsődleges oka korai halála. A róla fennmaradt emlékek a Frigyesre is jellemző humor és játékosság anyai eredetére mutattak rá. **Az apa** „*egyáltalán nem volt köznapi jelenség. Nyilvánvalóan különc is volt, de ezenfelül nyelveket értő, művelt, minden iránt érdeklődő, gondolkodni tudó ember.*” (Kosztolányiné, 1988) Sajátos hangulatú, különös szokásokkal bíró életstílust alakított ki maga körül, melybe bevonta a gyerekeket is. Az apa összetett személyiségére utal az a tény is, hogy különc – már-már hóbortos szokásai és extravagáns életmódja ellenére – igazi kötelességtudó, szorgalmas hivatalnok maradt élete végéig. Kevés spontaneitást engedett meg magának. Fiatalkori katonaeveiből magával hozott pontosságot és beszabályozottságot önmagára is alkalmazta: harminc éven át azonos időben kelt, étkezett, indult és érkezett. Másik szenvedélye a filozófia volt: rendszeresen vett részt felolvasó- és vitaesteken, melyeket sokszor lakásukban tartottak. Szoros baráti kapcsolatot tartott fent az ugyancsak pápai származású Kun Sámuellel, a pozitivistá gondolkodású filozófus-íróval. Ezek a különc és hagyományokról eltérő szokások nemcsak saját apjával való ellenazonosulás lehetőségét teremtették meg, hanem asszimilációs-integrációs törekvést is kifejeztek a középpolgári, értelmiségi létbe. (Lugosi, 2009) A rend és az ismétlődő rituálék rendszere a

hat gyermekét egyedül nevelő apa számára a hétköznapok túlélését biztosította. A filozófia, nyelvészet és egyéb tudományok művelése közben pedig egy olyan világot teremtett, amelybe érzelmek és fenyegető veszteségek nélkül húzóhatott vissza, mely egyfajta intimitást és biztonságot nyújtott neki a feleség halálával elvesztett valódi intimitás helyett.

Mind a családtagok, mind a kortársak későbbi visszaemlékezései színes, eredeti személyiségekből álló, polgári életstílusú családról szólnak. Kosztolányi az Esti Kornél ötödik fejeztében írja le a Karinthy családnál tett látogatást: *„Elementek Kaniczkyékhoz, ahol teát ittak. Egyetlen óriási szobában tartózkodott a család. Kaniczky egyik nénye festett, a másik zongorázott, a harmadik mindaddig, míg a vendégek ott voltak, arccal a falnak fordulva állt, nem tudni miért. Az apa, egy szeretetre méltó, kedves öregúr, a szoba közepén ült és írt, az aggkor higgadtságával, bele-belemártotta tollát a kalamárisba, óvatosan lepöccentette hegyéről a fölösleges tintát és nem törődött a körülötte tomboló zajjal...”* (Kosztolányi, 2000) A testvérek (születési sorrendben): Elza, Etelka-Ada, Gizella, Mici, Frigyes és József; több művészeti területen tehetséges, kreatív személyiségek voltak. Az apa különös gondot fordított gyerekei iskoláztatására. A különleges családi szcena Karinthy *Gyerekkori Naplójából* ismerhető meg legjobban, melyet részletesen elemeztem a disszertációban.

1.2. A Gyerekkori naplók és a Tanár úr kérem élményvilága

A *Gyerekkori naplók* mellett Karinthy Frigyes gyerekkoráról való tudásunk egy másik forrásból is származik, a *Tanár úr kérem* című írásából. Kézenfekvőnek tűnik tehát a két mű összehasonlítása, annál is inkább, mert a *Naplóban* található szereplők (pl. Steiman) és helyszínek ismerősek a *Tanár úr kérem*ből. Úgy tűnik, mintha a két mű kiegészítené egymást, mintha a *Tanár úr kérem* a *Naplók* kidolgozottabb, szépirodalmi mű igényével megírt változata lenne, egyfajta felnőttkori visszaemlékezés a színes, érdekes iskolás évekre. Ha mélyebben hasonlítjuk azonban össze a két művet, kiderül, hogy a két írás idősíkok szempontjából egymás tükörképei: a *Naplóban* előre vágyik az időben, a *Tanár úr kérem*ben visszafelé. A gyerek Karinthy számára az iskola szorongató a jelenben, később ezt megfordítja: humoros, anekdotás történeteket kreál belőlük. Ezzel az *utólagos átfordítással* (mely kreatív lehetőségek sorát nyitja meg, pl. az idősíkokkal való játék) lehetőséget adott önmaga számára diákkori kudarcainak későbbi feldolgozására, a nyomasztó emlékektől való szabadulásra.

Ilyen értelemben a *Tanár úr kérem* nem más, mint a gyerekkor egy traumatikus korszakának utólagos átdolgozása a humor segítségével, azaz – öngyógyítás. A humor minden bizonnyal megküzdési eszköz volt számára a szorongással és kudarcokkal szemben, s maradt is egy életen át.

2. Gyász, humor, kreativitás

2.1. Elméleti háttér

Veszteség és alkotás kapcsolata már a pszichológia első elméletalkotóit is foglalkoztatta. Freud számos művében foglalkozott művészet és pszichológia viszonyával, több írásában próbálta megfogalmazni alkotó és alkotás sajátos kapcsolatát a pszichoanalízis segítségével, de nem hozott létre egységes szublimáció-elméletet. A műalkotások megszületését intrapszichés szinten a szexuális energiából vezette le: a libidó társadalmilag hasznos, deszexualizált formába való átfordítását nevezte szublimációnak. A művész által létrehozott alkotásokat a gyermekkori vágyteljesítő fantázia-játék mintájára képzelte el. Nemcsak az egyéni élet kérdésének tekintette, hanem a történelem és kultúra egyik mozgatórugóját látta benne: az emberiség képtelen az elvesztett tárgyról való lemondásra, ezért törekszik új tárgyak létrehozására, fenntartva ezzel saját egyéni életünk értelmességének és folytonosságának illúzióját is. (Freud, 1982) *A vicc és viszonya a tudattalanhoz* című, 1905-ben megjelent tanulmányában a vicc gyökerének – hasonlóan a műalkotásokhoz - a játékot tartotta. Freud szerint egy-egy új vicc felbukkanását „kreatív feszültség” előzi meg, melyeket a tudat megszakításának vélt. A vicc szerepét abban jelölte meg, hogy segítségével pszichés energia marad meg, azaz a vicc a tudat számára szükséges és takarékos megoldásként szolgál.

Melanie Klein a szublimációs folyamatot a gyászmunkához teszi hasonlónak és a depresszív pozícióhoz köti: a gyerek az elvesztett tárgyat vágyik újraalkotni, mivel destruktív fantáziája következtében fellépő büntudatát csak ilyen jóvátételi folyamaton keresztül képes enyhíteni (Klaniczay, 1987). Hermann Imre Semmelweisről szóló tanulmányában az alkotást, mint a kínon és fájdalmakon való felülemelkedés lehetőségét említi (Klaniczay, 1987). Az 1940-es években fejlődésnek indult énszichológia – eltérően a Freud-i hagyománytól – nem az ösztönén „megzabolázásából” származtatja a kreativitást, hanem az önálló energiával rendelkező én-ből. Kris (Gy. Kiss, 2003) a kreativitás hátterében az én kontrollált regresszív

állapotát említi: ez teszi lehetővé, hogy a másodlagos folyamatok mellett az elsődlegesek is szerepet kaphatnak, ami kedvez az alkotói folyamatnak. Winnicott a kreativitás eredetét az átmeneti tárgy fogalmához vezeti vissza: az „elég jó” anyai jelenlét hatására az átmeneti tér gazdag tapasztalattá formálódik, és a későbbiekben az egyén – ebbe illesztve – saját maga hozza létre átmeneti tárgyát, ami nem más, mint saját fantáziavilága, amivel képes lesz függetlenedni környezetétől. (Gy.Kiss, 2003)

Haynal depresszió és kreativitás kapcsolatát vizsgáló művében kiemeli a tárgyvesztés és kreativitás sajátos viszonyát (Vikár, 2006). Klaniczay (1987) Székely Lajost idézi, aki kreativitás és tárgyvesztés közötti kapcsolat sajátos útjának tartja az alkotások létrehozását, mellyel elkerülhető a tárgyvesztést követő depresszió. Virág (1998) a halott visszatérésével kapcsolatos fantáziák kulcsszerepét említi a gyász és kreativitás között: művészeti alkotásokban számos áttételen keresztül jelenhet meg az elvesztett objekt újratereemtésének vágya. Vikár (2006) ugyanezt a jelenséget „Orfeusz-fantáziáknak” nevezte el: terápiás tapasztalata szerint a halott visszatérésének illetve továbbélésének fantáziája gyakori jelenség. Szerepe, hogy kreatív forrásokat nyithat meg a személyiségen belül azáltal, hogy a realitás és regresszió közötti határok nyitottá válnak; egyfajta szabad „lebegtetés” jön létre, amely kedvez az alkotói folyamatoknak, de csak akkor, ha az ego a benne levő fájdalmas emlékeket el tudja viselni. *„Bizonyos, hogy az én elhárító mechanizmusainak egy optimális szintje szükséges hozzá, amely az eredeti fantáziában rejlő lelki fájdalmat és destruktivitást a személyiség számára elviselhetővé tudja formálni, anélkül, hogy teljesen eltüntetné – mert akkor már nincs szó problémamegoldásról, csupán elhárításról.”* (Vikár, 2006)

Sok professzionális humoristánál láthatjuk az élettörténetben, hogy gyakran állnak a háttérben fájdalmas, traumatikus gyermeki események. Varga (1992), Vikár (1993) gyerekterápiás tapasztalatai is azt erősítik meg, hogy a viccelődés sok esetben a múltban elszenvedett kellemetlen, szomorú élmények átfordítása kellemessé, vidámmá. Úgy vélem, Karinthy esetében ugyanerről volt szó: szüksége volt a nevetés, a humor, a tréfa állandó megteremtésére és ismétlésére, mert csak így tudott hatékonyan megküzdni az állandóan leselkedő halálfélelemmel.

2.2. A gyászmunka sajátosságai

Karinthy hét és fél éves korában veszítette el édesanyját. A gyászmunka sajátosságait részletesen elemeztem a disszertációban. Kiemelhető ezek közül a gyászmunka késleltetett jellege a gyászgondolat távol tartásával, az anya visszatérésére vonatkozó játékos fantáziákkal. Anyjával kapcsolatos emlékeit, illetve írásait összevetve sok adat utal arra, hogy a *humor és gyász* összetartozása olyan *alapvető gyerekkori tapasztalatává vált*, ami elkísérte egész életében.

2.2.1. Sírás és nevetés

A sírás ellentétbe fordítása tette lehetővé, hogy sokáig fenntarthatta az anya visszatérésének fantáziáját. A nevetés így az anya emlékét őrző cselekvéssé, tágabb értelemben a rossz, elfogadhatatlan, a félelemmel (akár halálfélelemmel) teli dolgok távoltartásának eszközévé vált. Felnőtt korában szinte kényszeres erővel gyártotta a tréfákat és kereste a humor megannyi lehetőségét ott is, ahol mások nem látták meg. Nemcsak szeretett viccelődni, hanem *lételeme* volt a humor.

2.2.2. Megkettőzés és megfordítás

A megkettőzés Karinthy írásainak gyakori eleme (pl. *Kertész kettő, Ikrek*). Leghíresebb példa erre *Én és Énke* (Karinthy, 2002), ahol a mindig komoly, értett, illendően viselkedő *Én* mellett *Énke* az ösztönént képviseli. A *Találkozás egy fiatalemberrel* (Karinthy, 2001b) című novellában *Én és Énke* párbeszéde a be nem teljesült vágyak és a kiábrándító jelen kettősségét fejezik ki, azaz a „reális én-ideális én” közötti távolság ráeszmélésének pillanatát rögzítik.

Az *Anyám* (Karinthy, 2007) című novella és más írásainak elemzése nyomán úgy tűnik, a megkettőzés mechanizmusának célja az elviselhetetlen élmény távoltartása lehetett, olyan elidegenítés, amely nem engedte, hogy a „rossz” az *Én* közelébe férközzön. Ugyanakkor kifejezte azt a vágyat is, hogy *a kettőből ismét egy legyen*, azaz megforduljon a valóság, amikor is az *egyből* (anya és fia egységéből) *kettő* (élő és halott lett). Karinthy életében, írói témaválasztásában tehát meghatározó fontosságúak voltak az anya halálakor átélt élmények, majd az azt követő – a valódi gyászmunkát helyettesítő – megküzdési mechanizmusok. Ez nem azt jelenti, hogy az anya halálának élménye az egyetlen, ami

Karinthy humoristává vagy íróvá tette. Hiszen nem mindenki lesz humorista, akinek hat-hétéves korában meghal az anyja, és nem minden humorista életében fedezhető fel a korai halálélmény. Karinthy azonban a korai veszteségre írói termékenységgel, kreativitással és zseniális humorral válaszolt; örökölt tehetsége is hozzájárult lehetőségeinek ilyen irányú kibontakoztatásához.

3. Párkapcsolati ambivalenciák

3.1. Karinthy házasságai

Első felesége, Judik Etel (Boga) 1918 októberében, az első világháborút követő nagy spanyolnátha járvány áldozata lett. Ez a házasság korrekív emocionális tapasztalatként hatott Karinthyra: Boga (aki nálánál idősebb, férjezett volt és anya) kielégítette szimbiotikus kapcsolati igényeit, pótolta az elveszett anyát, meleg otthont teremtett és támogatta írói ambícióit.

Az anya (1895) és Boga (1918) halála között huszonhárom év telt el. Már nem voltak elégségesek a gyerekkorban jól bevált elhárító mechanizmusok a gyászgondolat távol tartására. Kétségbeesését, a veszteség fölött érzett fájdalmát és gyötrődését, valamint a gyász munka fázisait jól nyomon követhetjük életének ebből a szakaszából származó naplótöredékekből, melyek 1918 október - 1919 október között keletkeztek. Noha Karinthy már 1920-ban, másfél évvel Judik Etel halála után újra nősült, soha nem tudta elfelejteni Bogát, egész életében vágyakozott arra a megtapasztalt, befogadó, anyai kapcsolatra, amit vele átélt.

Második feleségével, Böhm Aranka egyszerre volt korának, a 20. század eleji „új nőtípusnak” (az önálló értelmiségi létben egyre nagyobb szerepet követelő nőnek) jellegzetes alakja, és egyszerre volt eredeti, utánozhatatlan személyiség, aki nagy hatással volt környezetére férfi és nő tagjaira egyaránt. (Borgos, 2004.) Szinte minden leírásból átütő erővel jön elő egy labilis, egocentrikus és impulzív, intenzív kapcsolati életet élő, erőteljes személyiségű nő, aki fiatal éveitől kezdődően „készült a múzsaszerepre”, szeretett volna „irodalmi feleség” lenni, és kereste az alkalmat ezen vágyának beteljesítésére. Házasságuk tizennyolc éve – aminek

Karinthy halála vetett véget 1938 augusztusában - folytonos közeledések és eltávolodások, a „se vele, se nélküle” helyzet vég nélküli ismétlődéséből állt.

Szembetűnő a különbség Karinthy két házassága, a feleségek egyénisége között. Úgy tűnik, Karinthy Judik Etel halála után olyan nőt választott, aki *egyesítette addigi női tapasztalatait a szerető, de őt elhagyó nőkről*. Böhm Aranka egyszerre volt befogadó és elutasító, vonzó és taszító, fanyar és édes... Férfiakhoz (és ugyanígy férjéhez) való viszonyulása befolyásolta Karinthy amúgy is pesszimiztikus nő-képét, megerősítette férfi szerepének bizonytalanságában, de a maga sajátos módján kötődött hozzá: betegségében mellé állt, elkísérte és érzelmileg támogatta Karinthyt agyműtétje során.

3.2. „A nő-kép pesszimizmusa”

Karinthy írásainak többségében érinti a férfi-nő kérdést, humoreszkjeinek pedig állandó és kifogyhatatlan témája. A Böhm Arankával átélt „keserédes” házasság minden bizonnyal élményanyagul szolgált írásaiban, de nem ez volt a forrás: már az 1916-ban megjelent *Utazás Fáremidóba* és a *Capillária* egyes részei a Judik Etellel való harmonikus és kiegyensúlyozott házasság alatt születtek. Így tehát második házassága nem oka, hanem inkább következménye annak, ahogy Karinthy a nőt – a pontosabban a férfi-nő kapcsolatot – látta: Böhm Aranka személyének választása is ebből a szempontból érthető meg.

Írásait olvasva a férfi-nő kapcsolat különös arculatát lehet felfedezni. Novelláiban, cikkeiben, drámáiban, szatíráiban állandó, visszatérő téma volt a férfi-nő közötti ellentét, alá-fölérendeltségi viszony, ugyanakkor az egymásra utaltságból fakadó kiszolgáltatottság és egymás meg nem értésének nyomasztó érzése is. Írásait olvasva feltűnik, hogy hiányzik belőlük a boldog, beteljesült szerelem, az erotika és a testiség ábrázolása, helyette sajátos hangulatú, különös férfi-női világ tárul elénk, ahol a testiséget a halál, az erotikát a végzetes csábítás, a szerelmet pedig cinikus humorba ágyazott, macska-egér játszamához hasonló, civódó-nyugtalan vonzalom váltja fel. Ugyanakkor minden második-harmadik írásában olykor kiváló, de mindenképpen jobb sorsra érdemes férfiak halnak céltalan, haszontalan halált nők miatt.

Karinthy írásaiban a férfi meg nem értettségének forrása a nő, a férfiak áldozatok a nemek csatájában. A nő az eszményi férfialkat ellentézise, a bölcs férfi romantikusan gonosz

ellentétpárja, szeszélyes, kicsinyes, önző „nemi szélhámos”. Írásaiban a nő ezerarcú: a bugyuta-butácska, önmagát megjátszó, a férfi nélkül életképtelen, gyenge női ábrázolástól kiindulva a skála széles egészen a modern idők démon-szerű végzet-asszonyáig. A férfit saját céljaira használják fel, azaz, hogy féltékenységet ébresszenek bennük, kihasználják, vagy fájdalmat okozhassanak nekik. Gyakori motívum írásaiban a nők és a halál összefonódása. Gyakran magát a halált is nő formájában ábrázolja, a pusztulás folyamatát állítja az erotika és a gyengédség helyére. Ezekben az írásokban az élet és a halál közötti határok nyitottak: az élő és a halott továbbra is kapcsolatban vannak egymással, a nő még a halálban is hatással van férfitra, vagy éppen a halál az, ami meghozza számukra azt a rég áhított egyesülést, békét, ami az életben nem valósulhatott meg.

Karinthy egyes nő-témájú írásaiban a gyengédség és intimitás helyét az *agresszió* foglalja el. Kernberg (1998) szerint azoknál a férfiaknál, akiknél az anya iránti tudattalan irigység, illetve az anya megbosszulásának vágya dominál, felnőttkori kapcsolataikban gyakran alakul ki a nő leértékelése, elidegenítése. Karinthy esetében feltételezhető, hogy az őt szerető, de „elhagyó” anyával szemben érzett harag és bosszú vezetett a későbbiekben ambivalens nőképehez. Mindehhez hozzájárult első felesége – traumaismétlődés erejével ható – halála, ahol a korábban bemutatott naplórészletekben erőteljes harag, düh és bosszúvágy figyelhető meg.

3.3. A férfiszerep bizonytalansága

Karinthy nő-képének összetettsége mellett figyelemreméltó, hogy sok írásában felbukkan egy járulékos motívum is: a nővel szembeni igazságtalan kivételezés gondolata. Ez a gondolat – a fiúk és lányok közötti különbség, igazságtalan kivételezés a lányok javára – jellegzetesen gyermekkori: a praepubertásban, a saját nemi hovatartozásuk súlyával szembesülő, annak következményeitől szorongó gyerekek gyakori problémája. A szorongással való megküzdés egyik eszköze lehet a *másik nem devalvációja*, ugyanakkor *reakcióképzés is a bizonytalanul körvonalazódó vágyakkal és a frusztráló realitással szemben*. A fiúk és lányok közötti különbség Karinthy világában később férfi-nő különbséggé szélesedik ki, meggyőződéséből, feszültségéből mit sem veszítve. Úgy tűnik, ez is Karinthy olyan *személyes tapasztalatából eredő probléma lehetett, amiben sosem tudott túllépni 11-12 éves kori önmagán*. A nővé válás fantáziája a férfiszereptől való félelmet is tartalmazza.

4. Viszonyulások

4.1. Az irodalomhoz való viszony

A disszertáció gyermekkorral foglalkozó részében részletesen kifejtettem, hogy a gyerek Karinthy hamar rátalált az írásra, mint az önkifejezés egyik legfontosabb formájára. 1906-tól kezdődően fedezhetők fel írásai a budapesti lapokban. Sokféle műfajt kipróbált, s ez jellemző maradt egész írói pályájára: írt humoreszkeket, krokikat, novellákat, elbeszéléseket, kritikákat, paródiákat, drámákat, verseket, regényeket, stb. 1909-től lett a *Nyugat* munkatársa, s noha hamar csatlakozott a laphoz, mégsem tartozott az alapító tagok közé. Az *Így írtok ti* (Karinthy, 1986), mely 1912-ben hangos sikert hozott számára, nyelviségét, beszédmódját tekintve egyben a századfordulón világvárossá érő Budapest kávéházainak nyelve is, melyben Karinthy otthon érezte magát. Alakuló írói identitásában tehát meghatározóak volt a város, s az itt szövődő baráti, kollegiális viszonyok, ezért az *Így írtok ti* témaválasztása szimbolikusan azt is mutatja, hogy Karinthy kezdettől fogva más költőkre, írókra reflektálva határozta meg önmagát – eredendően *közösségi létben* gondolkodott. Ezért az irodalomhoz való viszonya nem önmagában, hanem íróársaihoz-íróbarátaihoz való viszonyon keresztül artikulálódott. Az irodalom nemcsak megélhetési forrást biztosított számára, hanem széles értelmezési keretet nyújtott a világra. 1920 után az őt körülvevő közeg rokonszenvező homogenitása megszűnt, és Karinthy különös érzékenységgel, fokozódó aggdalommal fogadta a rá irányuló bíráló megjegyzéseket, melyek néha nagyon kemény hangvételűek voltak (Szalay, 1987a). Ignotus például tehetsége elpazarolásával vádolta Karinthyt, de ezzel nem volt egyedül; szinte „nyugatos irodalmi toposzá” vált tehetségének (amit bírálói is elismertek) aprópénzre váltása. Figyelemreméltó, hogy a harmincas évek elejétől egyre több írásában szólt az erősödő náciizmus, a fajelmélet, a diktatúra, a törvénytelenések és a fokozódó háborús fenyegetettség ellen.

4.2. A tudományhoz való viszony

Ugyancsak a gyermekkorral foglalkozó részben kifejtésre került Karinthy tudományhoz, technikai vívmányokhoz való viszonya. Felnőttként is rajongott minden újdonságért: az elsők között ült repülőgépen, és később ebből az élményből született *A repülő ember* című

kisregénye. Kipróbálta a Zeppelin, és részletes tudósítást írt utazási élményeiről. Érdekelte a mozgókép, fényképezés, mikroszkóp, teleszkóp, röntgen, automobil; megálmodta a televízió ősét... Publicisztikájából jobban megérthetjük tudományhoz való viszonyát, mint szépirodalmi műveiből. Szinte minden írásában jelen van a tudomány valamely ága; mindig erről a területről hoz példákat, ha igazolni vagy bizonyítani szeretne valamit. Mivel minden témához bátran hozzá mert szólni, úgy tűnik, széles körűen tájékozott volt. Kortársak tanúsága szerint azonban keveset olvasott; mivel a „kávéház szabadegyetemén” képződött, kora tudományos eredményeiről hiányos és felszínes ismeretei voltak. Tudományfelfogásának alapját a pozitivista eszmék adták, melyeket még gyerekkorából, apja filozófus-baráti köréből hozott magával. az első világháború közepéig – szinte a vallásos meggyőződés erejével - hitt ebben. Ezt követően sem a tudomány fontosságát vagy a technikai fejlődés szükségességét vonta kétségbe, hanem az ezekhez fűződő „népboldogító reményeket”. Szembe kellett néznie azzal, hogy a tudomány és technika önmagában nem képes megvédeni az emberiséget az önpusztítástól, hanem még mélyebb krízisekbe taszíthatja. Ezt a – mind intellektuális, mind nárcisztikus szintű csalódást – egy új próbálkozással kísérelte meg feloldani: elkezdte írni a fogalmak tisztázásának új Nagy Enciklopédiáját, melyből csak néhány címszó készült el. A húszas-harmincas években elmélyült ismeretelméleti székszise. 1933 körül feladta Enciklopédia-tervét, melyet ekkor már maga is időszerűtlennek tartott. Helyette egyre inkább kétségbe vonta a tudomány ismeretértékét: úgy látta, hogy az újabb háború veszélyében a metafizika és a tudomány is szerepet vállalt. Csalódottsága, kiábrándultsága ekkor élete szinte minden területén jelentkező érzés volt: kudarcosnak érezte közéleti szereplését, veszélyesnek látta a jövőt, és szembe kellett néznie magánélete, házassága válságával is. A tudomány mellett gondolkodásában és írásaiban nagy szerepet kaptak utópisztikus művei is, melyeket az értekezésben részletesen ismertettem.

4.3. A pszichoanalízishez való viszony

Azt a kort, amelyben élt, azt az intellektuális közeget, melyben minden nap részt vett és amelyből táplálkozott, a 20. század elején áthatotta a pszichoanalízis gondolatvilága. Természetes hát, hogy Karinthyra is meghatározó hatást gyakorolt, de a pszichoanalízishez való viszonya is folyamatosan változott, és sok ambivalenciát hordozott. Ambivalenciájára jellemző, hogy *„szatirikus írásaiban gúnyolja a freudizmust – novelláiban Freud híve.”*

(Harmat, 1994) „*Karinthy freudista, de éppen úgy descartes-ista, spinozista, kantista és karinthysta is.*” – jellemezte őt találóan Juhász Gyula, utalva szemléleti sokszínűségére, de szétszórtságára, sehova el nem köteleződésére is. (Veres, 1990) Kezdetben igen korán és gyorsan a pszichoanalízis lelkes hívévé vált. Rögtön első írói sikerei idején nagy hatással volt rá Csáth Géza, akitől nemcsak átvette freudista nézeteit, hanem általa a klinikai munkába is bepillantást nyerhetett. Karinthy azonban túl sokat várt a pszichoanalízistől; úgy érezte, azt a magyarázatot kell megadnia az emberi lét végső kérdéseire, amire a tudomány nem volt képes. Rá kellett azonban döbbsennie, hogy a mélylélektan sem hozta meg az akarat szabadságát, sőt, kiszolgáltatottnak és ösztönök által alárendeltnek vélte. Legfőképpen: nem tudott egységes, mindenre kiterjedő magyarázatot adni az ember viselkedésének okaira vagy a lelkiélet jelenségeire. Kettőjük viszonyáról sokat tudhatunk meg a *Nyugat* hasábjain történt nyílt levélváltásból; az értekezésben pedig kapcsolatuk mélyebb és rejtettebb rétegeit részletesen elemeztem .

5. Az *Utazás a koponyám körül* c. regény helye és szerepe az életműben

Az *Utazás a koponyám körül* (Karinthy, 1987b) XX. századi magyar irodalom egyik legnagyobb hatású regénye, mely Karinthy prózájában különösen fontos, egyedi szerepet tölt be, ezért az értekezésben külön fejezetben foglalkoztam vele. A regényben az utazás kettős értelmű: a *valós* (skandináviai) utazás mellett *önmaga* mélyére, testi valóságának belsejébe, múltjába és bizonytalanná váló jövőjébe, az élet és halál határára is történik ez az utazás. A regény orvosi pszichológiai szempontból is rendkívül gazdag mű. Karinthy szatirikus, metszően pontos képet fest az orvos-beteg kapcsolat és kommunikáció sajátosságairól, fonákságairól. Meglátásom szerint a Karinthy életműben a „Nagy Mű” nem más, mint az *Utazás a koponyám körül*, mely nemcsak az élet és halál nagy kérdéseit járja körül, hanem méltó szintézise is mindazoknak a témáknak, melyek egész életében foglalkoztatták. Vitathatatlan irodalmi értékén kívül nagyszerű példa arra is, hogy a bekövetkezett traumatizációval utólag lehet megküzdeni, aminek „királyi útja” életünk regényének megírása.

6. Összegzés, eredmények

Karinthy Frigyes pszichobiográfiájának során egy hosszú és összetett életút bontakozott ki. Hosszúsága nem is a megélt ötvenegy esztendőnek köszönhető (mely valójában kevés, hiszen még az öregség előtt, aktív korszaka csúcsán halt meg), hanem az átélt élményeknek,

az életút intenzitásának, kapcsolatgazdagságának, egyediségének. Egész életében meghatározóak voltak a baráti és társas kapcsolatok, melyek keretet adtak, horgonypontot és viszonyulási alapot a 20. század egyre bonyolultabbá váló összefüggéseinek megértéséhez. Sokféle motívum tárult fel az életút részletes elemzése során, melyek mind megjelentek írásaiban. Ilyen volt az anya korai elvesztése, a nőkhöz való ambivalens viszonyulás, a pszichoanalitikus szemlélettel való korai azonosulás, a humoros-szatírikus látásmód, a „minden másképpen van” életérzése, a tudomány és technika iránti vonzalma, „elmélet-gyártó hajlama”, az időhöz való sajátos viszonya, írásainak szubjektív-önreflektív hangja, háborúellenessége, stb.

A tárgykapcsolat-elmélet és pszichodinamikus szemlélet segítségével jól megragadhatóak voltak egyes karaktervonások, rá jellemző pszichológiai sajátosságok. Személyiségének jellemzése során törekedtem arra, hogy ne pszichopatológiai szempontból vegyek figyelembe összefüggéseket, azaz ne az egészség-betegség tengelyén értelmezzem a kapott adatokat, tényeket, összefüggéseket.

Az értekezésben nagy hangsúlyt fektettem két olyan szociokulturális közegre, melyek közvetlen hatással voltak Karinthy személyiségének alakulására. Elsőként a család szerepéről volt szó, ami az átlagosnál – a mindenki életében megfogalmazható mértéken felül -, volt befolyásoló tényező. Ez egyrészt a tehetség sokszínű megnyilvánulásában, az apa és a testvérek sajátos viszonyulásmódjában fejeződött ki. Másrészt az anya korai elvesztése, az azt követő késleltetett gyászmunka, majd a traumaismétlődés erejével ható felnőttkori veszteségek is ide sorolhatók. A másik – Karinthyt befolyásoló közeg - a „Nyugatos” íróársak, barátok voltak, akik a „kávéház szabadegyetemén” segítették íróvá válását, formálták gondolkodását és megismertették a pszichoanalízissel. Mindezt Karinthy nem passzívan viselte el, hanem ő is nagy hatással volt társaira – az értekezésben több példát láthattunk erre az egymást segítő, inspiráló kölcsönhatásra.

Legfőbb célom az volt, hogy személyiségének és írásainak mélyebb összefüggéseit mutassam meg a pszichobiográfia eszközeivel, s ez sokszor a „humoron túli” tartományban található gyász, veszteség, szomorúság vagy hiány feltárását jelentette. Úgy vélem, ez a megközelítés nagyobb összhangban áll azzal a képpel is, amit Karinthy saját magáról alkotott – önmagát

leginkább filozófusként szeretne volna látni és láttatni, akkor is, ha élete nagy részében „nem tudott nem humorizálni”, mint ahogy súlyos betegsége során, a halál közelében sem.

A TÉMÁBAN ELHANGZOTT ELŐADÁSOK :

„*Lélektani sajátosságok a Karinthy családban*” – Pannónia Pszichiátriai Egyesület Vándorgyűlése, Barcs, 1999. május.

„...mert nekem a szó gyönyörűség...” A nyelvi kreativitás és sokszínűség családi gyökerei Karinthy Frigyes írásaiban. – Magyar Családterápiás Egyesület Vándorgyűlése, Szeged, 2000. március.

„*A tehetség sokszínűsége a Karinthy családban*” –, „Academia Aperta” előadás, Pécsi Hittudományi Főiskola, 2002. február.

„*Én is a világon vagyok és írok...*” - Az identitásszerveződés nehézségei és az apa-fiú kapcsolat ambivalenciái Karinthy Ferenc Naplója alapján. Magyar Családterápiás Egyesület Vándorgyűlése, Pécs, 2003. április.

„*Ó, nő, ha te meg tudnál érteni...*” - A férfi-nő kapcsolat sajátosságai a Karinthy családban Magyar Családterápiás Egyesület Vándorgyűlése, Szombathely, 2005. április.

„*Gyász, humor, kreativitás Karinthy Frigyes gyermekkori naplóiban*”- II. Magyar Interdiszciplináris Humorkonferencia, Siófok, 2009. szeptember 3-4.

„*Utópia Karinthy Frigyes műveiben*” – Nemzetközi Interdiszciplináris Utópia Konferencia, Pécs, 2009. december 4.

„*Carintosz Siófokuszban*” – Az orvos-beteg kapcsolat humora Karinthy Frigyes írásaiban. Pannónia Pszichiátriai Egyesület vándorgyűlése, Siófok, 2010. május 28-29.

A TÉMÁHOZ KAPCSOLÓDÓ POSZTEREK:

„*Utazás egy koponya körül*” – Karinthy Frigyes pszichobiográfiája. (Magyar Pszichológiai Társaság Nagygyűlése, Pécs, 1998. május.)

Tiringer – I. Tiringer: *Illness and illness-coping strategies in Frigyes Karinthy's novel: „ A journey round my skull”* (5th Alps-Adria Conference, Pécs. 1999. szeptember 9-11, absztrakt kötet: 108. oldal).

A TÉMÁHOZ TARTOZÓ ÍRÁSBAN MEGJELENT PUBLIKÁCIÓK:

„*Utazás egy koponya körül...*” (In: *Illuminációk*, PTE, 1998, 67-72)

„Sliding in Time...” by Aranka Tiringner - Utopia in writings by Frigyes Karinthy. In: *Az utópia ezer arca. Tanulmányok.* (szerk.: Bálint Á.) Pécsi Tudományegyetem, Neveléstudományi Intézet, 2010. <http://nevtud.btk.pte.hu> ISBN 978-963-642-321-6

Tiringner Aranka-Tiringner István: Megküzdés és traumafeldolgozás Karinthy Frigyes „Utazás a koponyám körül” című kisregényében (Pszichoterápia, 2010/3., 170-179.)

„Gyász, humor, kreativitás Karinthy Frigyes gyermekkori naplóiban” Új Forrás (Irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat) 2010. (közlésre elfogadva)

„Ó, nő, ha te meg tudnál érteni...” - A férfi-nő kapcsolat utópisztikus dimenziói Karinthy Frigyesnél In: *Az utópia ezer arca. Tanulmányok.* (szerk.: Bálint Á.) Pécsi Tudományegyetem, Neveléstudományi Intézet, 2010. <http://nevtud.btk.pte.hu> ISBN 978-963-642-321-6

A TÉZISFÜZETBEN HIVATKOZOTT IRODALOM

Borgos Anna: *Nőiszerep-konstrukciók a huszadik századelőn. Három „Nyugat-feleség” pszichobiográfiája.* Ph.D. értekezés, PTE, 2004.

Freud, S. (1982): *Rossz közérzet a kultúrában* In: *Esszék*, Gondolat, Budapest

Freud, S. (1982): *A vicc és viszonya a tudattalhoz.* In: *Esszék*, Gondolat Kiadó, Budapest

Gyöngyösiné Kiss Enikő (2003): *A kreativitás mélylélektani teóriái.* In: *Új távlatok a klinikai pszichológiában*, (szerk.: Kállai J. - Kézdi B.), Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest

Harmat Pál (1994): *Freud, Ferenczi és a magyarországi pszichoanalízis. A budapesti mélylélektani iskola története, 1908-1993.* Bethlen Gábor Könyvkiadó, Budapest.

Karinthy Frigyes (1972): *Tanár úr kérem.* Budapest, Móra Könyvkiadó - Kárpáti Kiadó.

Karinthy Frigyes (1987a): *Gyermekkori naplók.* Helikon Kiadó, Budapest.

Karinthy Frigyes (1987b): *Utazás a koponyám körül.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Karinthy Frigyes (1986): *Így írtok ti I-II.* Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.

Karinthy Frigyes (2001b): *Elbeszélések I.* Akkord Kiadó, Budapest.

Karinthy Frigyes (2002): *Elbeszélések II.* Akkord Kiadó, Budapest.

Karinthy Frigyes (2007): *Elbeszélések III.* Akkord Kiadó, Budapest.

Kernberg, O. (1998): *Szeretet és agresszió a párkapcsolatokban.* Psychiatria Hungarica, 13 (4), 389-404.

Klaniczay Sára (1987): *Az alkotó gondolkodás.* In: MPT Pszichoterápiás Szekció Pszichoanalitikus Munkacsoport Kiadványai, 1987/3.

Kosztolányi Dezsőné (1988): *Karinthy Frigyesről.* Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest.

Kosztolányi Dezső (2000): *Esti Kornél.* Talentum Diákkönyvtár sorozat, Akkord Kiadó, Budapest.

Lugosi András (2009): *Egy Ganz gyári tisztviselő asszimilációs stratégiája.* In: Budapesti Negyed, 2009, (64) 7-16.

Merényi-Metzger Gábor (2003): *Karinthy Frigyes származásának anyakönyvi forrásai.* Irodalomtörténeti Közlemények: 2003/ 4-5, 535-544.

Szalay Károly (1987a): *„Elmondom hát mindenkinek”.* Karinthy Frigyes életéről és műveiről. Budapest, Kossuth Könyvkiadó.

Varga Zsuzsa (1992): *A humor mint a gyászfeldolgozás sajátos módja Karinthy Frigyesnél.* Pszichológia, (12), 1992/1. 57-89.

Veres András (1990): *„Rajongó tudomány, az a baj...”.* A tudomány fogalmának és szerepének változatai Karinthy prózájában. In: Angyalosi Gergely (szerk.) Bíráló álruhában. Tanulmányok Karinthy Frigyesről. Budapest: Főváros XI. ker. Polgármesteri Hivatal - Maecenas Könyvkiadó, 88-109.

Vikár György (1993): *Gyászreakciók gyerekkorban.* In: A gyerek pszichoterápia elmélete és gyakorlata II., Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Vikár György (2006): *Krízis és kreativitás.* In: Múzsák a díványon. Szerk.: Füredi János-Buda Béla, Medicina Könyvkiadó, Budapest.309-324.

Virág Teréz (1998): *Értelmezés – kreativitás – szinkronicitás.* In: Határhelyzetek, Animula, Budapest, 210-217.